

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (IRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

IRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

NÜVVAB OKULU'NUN VE MENSUPLARINDAN AHMET HASAN DAVUDOĞLU'NUN BULGARİSTAN'DAKİ İSLÂM KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Aydın Topaloğlu

20. yüzyılın ilk yarısında Bulgaristan sahip olduğu ilim merkezleri ve yetiştirdiği alimler açısından Balkanlar'ın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olmuştur. Bulgaristan'a bu özelliğini kazandıran şey ise hiç kuşkusuz Şumnu yöresidir. İlim ve irfan yuvası olan bu yörede açılan okullar ve buralardan mezun olan talebeler sayesinde İslâmiyet günümüze kadar bölgede yaşama imkanı bulmuştur. Bu okulların başında da Darü'l-Muallimin Mektebi ile Medresetü'n-Nüvvab okulu gelmektedir. Nüvvab'ı anlamadan Bulgaristan'daki İslâm kültürünü, din eğitimi ve öğretimini anlamak mümkün değildir. Müslüman Türk halkının ilmî, dinî ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için açılan bu okul günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre kurulmuş modern bir ilim yuvasıdır.¹

Nüvvab'ın önemini anlamamız açısından bu okulun mezunlarından Halil Ali Osman Aydoğdu'nun şu hatırası çok önemlidir. Aydoğdu'nun anlattığına göre, Nüvvab'ın mezuniyet töreninde konuşan zamanın Bulgaristan Eğitim Bakanlığı temsilcisi Profesör Hindelov çok veciz bir şekilde bu okulu Mısır'daki el-Ezher Üniversitesiyle karşılaştırmış ve şu sözleri söylemiştir. "Mısır'daki Ezher Üniversitesi dünya Müslümanları için ne ise Nüvvab okulu da Balkanlar'da öyle anılacaktır."² Nüvvab okulunda sadece Müslüman Türkler okumamış, Bulgar öğrenciler de öğrenim görmüşlerdir. Nitekim Sofya Üniversitesi'nde Osmanlıca dersleri okutan ve iki ciltlik *Osmanlı Diplomasisi ve Paleografisi*'ni yazan Profesör Boris de bu okulun mezunlarından³.

Sadece Bulgaristan'da değil Türkiye'de de Nüvvab'ın büyük hizmetleri bulunmuştur. Burada yetişen ilim adamları göç ettikleri Türkiye'de de bir boşluğu doldurmuş başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere Milli Eğitim ve Dış İşleri Bakanlıklarında da önemli işlere imza atmışlardır. Söz gelimi İstanbul Fındıklı'daki Yüksek İslâm Enstitüsü'nü ziyaret eden ve başlangıçta bu okul

¹ Osman Kılıç, *Kader Kurbanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s. 65-80.

² Halil Ali Osman Aydoğan, "Medresetün Nüvvab", *Ümit* 10, 1996, s. 6-9.

³ *A.g.e.*, s. 9.

hakkında pek de iyi niyetler beslemeyen devrin cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e okulun edebiyat öğretmeni Nihat Sami Banarlı şu cevabı vermiştir. "Türkiye'deki dîni boşluk korkunç bir uçurum halini almıştır. Balkanlar'dan gelen bazı arkadaşlar olmasa okulda ders okutacak hoca bulunmayacaktır. Binaenaleyh bu boşluğu doldurmak için bu okul az bile gelmektedir."⁴ Banarlı'nın bu sözleri çok etkili olmuş ve cumhurbaşkanının fikirlerinde değişiklik yapmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, gerçek fonksiyonlarını yitirmiş olan Türkiye'deki tekke ve medreselerin kapatıldığı düşünülür, buna karşılık pozitif ilimleri de okutan Şumnu'daki Nüvvab Okulu'nun 1947 yılına kadar yaşadığı göz önünde bulundurulursa bu okulun ve okul öğrencilerinin önemi daha da iyi anlaşılacaktır.

Nüvvab Okulu

Nüvvab, Osmanlı Devletiyle Bulgaristan arasında 29 Eylül 1913 yılında imzalanan antlaşmanın II numaralı protokolünün 7. maddesi gereğince, Bulgaristan'daki Müslüman Türklere hizmet etmek için din görevlisi, müftü, müftü vekili ve öğretmen yetiştirmek amacıyla açılmış bir kurumdur. Bu okula Nüvvab denmesinin nedeni de fonksiyonundan dolayı olmuştur. "Nüvvab" Arapça "Nâib" sözünden türemedir. "Nâib" de müftü vekili ya da şeriata göre hüküm ve fetva veren kadı demektir. Erken tarihte imzalanmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı nedeniyle açılışı geciken okul ancak 1919 tarihinde gündeme tekrar gelmiş ve yönetmeliği (Bulgaristan Müslümanları Dini İdare ve Teşkilat Yönetmeliği) hazırlanmış, 1922-1923 yılında da eğitimine başlamıştır. Eğitimine başlamasında Bulgaristanlı Müslümanların okula sahip çıkmasının ve bütün maddi imkanlarını seferber etmelerinin büyük önemi vardır.

Nüvvab okulu beş yıllık "Tâli" (Lise) ve üç yıllık "Âli" (Yüksek Okul) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. İlk programı da başmüftü, müftü ve öğretmenlerden oluşan 10 kişilik heyet tarafından hazırlanmıştı. Tâli kısmında dinî derslerin yanında Arapça, Türkçe, Bulgarca ve Farsça dilleri, fizik, kimya, matematik, tarih, coğrafya, mantık ve resim dersleri de okutulmakta idi. Âli kısmında ise fıkıh dersleri ağırlıkta idi.⁵

Okulun ilk öğretmenleri 1912 yılında açılmasına izin verilen ancak 1919 yılında eğitimine başlayabilen Darü'l-Muallimin hocalarıyla Osmanlı

⁴ Ahmet Davudoğlu, *Ölüm Daha Güzeldi*, İstanbul 1979, s. 185.

⁵ Haşim Ertürk-Rasim Eminoğlu, *Bulgaristan'da Türk-İslâm Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n-Nüvvab*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1993, s.29-55.

Medreselerinde eğitim görenler idi. 1935 yılından itibaren de kendi mezunlarını hoca olarak bünyesine kattı. Aralarında Ahmet Davudoğlu'nun da bulunduğu bazı mezunlar Mısır'a gönderildi, orada eğitim alarak tekrar Bulgaristan'a döndü ve okulda öğretmenliğe başladı.

Nüvvab'ın hocaları ve meşhur talebeleri arasında şu isimler bulunmaktadır: Emrullah Feyzullah (1877-1941, babası Malatyalı Hacı Hasan oğlu Feyzullah'tır), Yusuf Ziyaeddin (Ezherî) (1888-1961), Süleyman Sırrı Tokay (1874-1960), Hafız Nazif Konuk (1900-1974), Halil Ali Osman Aydoğdu, Mehmet Halil Öztürk, Muharrem Devocioğlu (1913-1956), İsmail İbrahim Akdere, Osman Keskiöğlu, İsmail Mehmet Ezherli, Beytullah Şişmanoğlu, Osman Hüseyin Kılıç, İbrahim Halil Tanır, Hafız Mehmet Ali ve Ahmed Kemal. Bu kişiler hayatları boyunca çeşitli sıkıntılara rağmen dinini, dilini ve ahlakî değerlerini muhafaza etmeye çalışmış ve Bulgaristan'daki İslam kültürünün yaşaması için her şeylerini ortaya koymuşlardır.

1945-1946 yıllarında Tâli kısmı dört seneye indirilen Nüvvab okulunun Âli kısmı da öğrenci yokluğu nedeniyle 1945 yılında kapandı. Bulgaristan'daki iktidar değişikliği ile birlikte Türklere karşı başlatılan asimilasyon politikalarından okul da olumsuz yönde etkilendi. Baskılar neticesinde okulun liseye çevrilmesi gündeme getirildi. Bu da bir anlamda okulun tarihi fonksiyonundan uzaklaşması ve gerçek kimliğini yitirmesi anlamına gelecekti. Kendi öğrencilerinin de alet olduğu bu değişim neticesinde Nüvvab tarihe karıştı. Öğretmenlerinin bir kısmı tutuklanarak hapse atıldı veya sürgüne gönderildi. Okul binası da Bulgar öğrencilerine pansiyon olarak ayrıldı.

Nüvvab'tan yetişen ve hâlâ sağ olan bazı kişiler bulunmaktadır. Kendisi de bir Nüvvablı olan Yusuf Kerim Hoca'nın hatırladığı kadarıyla bu kişiler Aytos'ta yaşayan Selami Hoca, Asenovgrad'da yaşayan Abdullah Arif Efendi, Pomak Hafız Şükrü Efendi ve Kemal Bunarcı'dır. Yusuf Kerim Hoca'yla birlikte Nüvvab'ın lise kısmında okuyan ve hâlâ sağ olan İsmail Canbaz ve Halil Ethem gibi değerli hocalarımız da bulunmaktadır.

Ahmet Davudoğlu

Nüvvab okulunun en renkli şahsiyetlerinden biri hiç kuşkusuz Ahmet Davudoğlu'dur. Gerek öğrenciliğinde gerekse öğretmenlik yıllarında okula

⁶ Talip Küçükcan, "Claiming Identity: Ethnicity, Religion and Politics Among Turkish-Muslims in Bulgaria and Greece", *Journal of Muslim Minority Affairs*, Vol.19, No.1, 1999, s.49-68.

büyük hizmetlerde bulunmaya çalışmış ve Nüvvabı olmanın şerefiyle yaşamıştır. Fikirleriyle, eserleriyle, hayatını anlattığı romanıyla, yapmış olduğu çeviri ve şerhleriyle ve yetiştirdiği alimlerle gerek Bulgaristan'da gerekse Türkiye'de İslâm kültürüne unutulmaz katkılarda bulunmuştur.

Ahmet Davudoğlu'nun hayatını, Bulgaristan'daki eğitim dönemi, Mısır dönemi, tekrar Bulgaristan'daki okutmanlık ve müdürlük yılları ve Türkiye dönemi olmak üzere dört bölümde ele almak, anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Türkiye'de geçirdiği yıllarda bazı meslektaşlarıyla gereksiz polemiklere girmesi ve onlara karşı aşırı ve önyargılı denilebilecek ithamlarda bulunması iyi olmamıştır. Ancak bu ve benzeri durumların onun ilmî değerine halel getirmeyeceği kanaatindeyiz. Nitekim geçmişte onun acımasız eleştirilerine maruz kalan kişilerin kendisini hayırla yad etmeleri, iyi niyetinden ve dindarlığından kuşku duymamaları bunun delilidir.

Ahmet Davudoğlu 1912 yılında Deliorman bölgesinde Şumnu'ya bağlı Kalaycı (İgrika) köyünde dünyaya gelmiştir. Dedesi Davud Ağa, Koca Yusuf ile güreşte derece almış başarılı bir sporcudur. Yoksul bir çiftçi ailesine mensup olan Davudoğlu altı yaşında başlamış olduğu ilk öğrenimini köyünde bitirmiş, orta öğrenimini de 1924 yılında köyüne yakın olan Ekizce'de tamamlamıştır. Dinine bağlı olan ve din alimlerine büyük sevgi besleyen babası Hasan Ağa, Davudoğlu'nu Şumnu'daki Nüvvab okuluna göndermiştir. 1 Temmuz 1933 yılında Nüvvab'ın lise kısmından, 25 Temmuz 1936'da da yüksek kısmından mezun olan Davudoğlu Muharrem Abdullah ve Osman Seyfullah adlı iki arkadaşı ile birlikte 1936 yılında Başmüftülükçe Evkaf-ı İslâmiyye hesabına Mısır'a gönderilmiştir (Mısır'a öğrenim görmeye giden bu gruba daha önce Türkiye'ye göç etmiş olan İsmail Mehmet de katılmıştır).

Kahire'de beş yıl kalan ve Ezher'de öğrenim gören Davudoğlu, Şeriat Fakültesini başarıyla bitirmiş ve 1942'de tekrar Bulgaristan'a dönmüştür. Dönüşüyle birlikte 1942 yılında Nüvvab mektebine öğretim üyesi olarak tayin edilmiştir. 9 Eylül 1944 tarihinde hükümetin komünist idarenin eline geçmesiyle birlikte ülkede çalkantılar baş göstermiş, Nüvvab okulu da bu çalkantılardan nasibini almış ve öğrencilerinin bazı eylemlere katıldığı görülmüştür. Bu eylemlerin amaçlarından birisi de okul idaresinin el değiştirmesini temin etmek ve onu liseye çevirmek olmuştur. Bu isteğin arkasında bazı tahriklerin bulunduğunu öğrenciler anlayamamış ve devletçe kabul gören bu değişikliğin zararlı sonuçları olduğu daha sonra anlaşılmıştır.⁷ Okul müdürü Yusuf

⁷ Osman Keskiöglü, *Bulgaristan'da Türkler*, Ankara 1985, s. 91.

Ziyaeddin'in istifasıyla birlikte 1944 yılında Nüvvab'ın müdürlüğüne atanan Davudoğlu büyük meselelerle karşılaşmış, okula çeki-düzen vermeye ve öğrencilerin taşkınlıklarını önlemeye çalışmıştır.

1945 yılında casusluk yapmak ve bu amaçla bir örgüt oluşturmak suçuyla hapse atılan Davudoğlu, 23 kişiyle birlikte Sofya'daki Divan-ı Harb'e gönderilmiştir. 17 gün süreyle sorgulandıktan sonra Sofya Emniyeti'ne teslim edilen Davudoğlu burada bir ay kaldıktan sonra yedi kişiyle beraber Rositsa kasabası yakınlarındaki toplama kampına gönderilmiş ve baraj inşaatında çalıştırılmıştır. 4 aydan fazla bir süre bu kampta tutulan ve ağır işlerde çalıştırılan Davudoğlu hastahğı nedeniyle 17 Kasım 1945 tarihinde serbest bırakılmış ve tekrar Şumnu'daki görevinin başına yani Nüvvab'ın müdürlüğüne gönderilmiştir. Okuldaki çalkantılar azalmış olmasına rağmen müdürlükten huzursuz olan Davudoğlu, yapılan değişiklikler neticesinde Nüvvab'ın liseye çevrilmesiyle birlikte 1947 yılında görevinden alınmış ve yerine Beytullah Mehmed Şişmanoğlu getirilmiştir.

Şumnu'daki yerel milis kumandanının tehditlerine maruz kalan Davudoğlu Varna'daki Türk konsolosluğuna müracaat ederek Türkiye'ye iltica etmek istemiştir. Uzun bir bekleyişten sonra Türkiye'den getirttiği belgeye istinaden dört kişilik aile fertleriyle birlikte 31 Aralık 1949 tarihinde Türkiye'ye göç etmiştir.

Türkiye'ye gelişiyle birlikte ilk yılında maddi sıkıntılar çekmeye başlayan Davudoğlu önce Adapazarı'na yerleşmiş, daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çalışmaya başlamış, Yedikule'deki Küçükefendi Camii'nde imam-hatiplik ve daha sonra gezici vaizlik yapmıştır. 7 Ocak 1951 tarihinde Orhangazi müftülüğüne tayin edilen ve üç yıl bu görevde kalan Davudoğlu, isteği üzerine 29 Haziran 1953 tarihinde İstanbul Fatih Camii Kütüphanesi memurluğuna ve bilahare bu kütüphanenin müdürlüğüne atanmıştır. Bu kütüphanenin Süleymaniye kütüphanesine dahil edilmesiyle birlikte Davudoğlu da 6 Eylül 1956'da söz konusu kütüphanenin memurluğuna tayin olunmuş ve bu sıralarda İstanbul İmam Hatip Lisesi'nde ders vermeye de başlamıştır.

16 Kasım 1959 yılında İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü açılınca oraya öğretim üyesi olarak geçmiş, 5 Şubat 1960'ta müdür muavini vekili, 7 Ağustos 1962'de müdür vekili, 13 Mart 1963'te de müdür olmuştur. 25 Aralık 1964 tarihine kadar bu görevi sürdürmüş ve daha sonra Arap dili ve edebiyatı öğretmenliği yapmıştır. Yine bu okulda 1966 yılında yapmış olduğu bir

konuşmadan dolayı aleyhine hükümetçe dava açılmış ve 22 Mart 1968 tarihinde bir yıl ağır hapis ve dört ay sürgün cezasına mahkum edilmiştir.

Ahmet Davudoğlu İslâmi ilimlerde çok faydalı eserler bırakmış, tercümelere ve şerhler yapmış değerli bir alimdir. *Ölüm Daha Güzeldi* adlı eseri şu anda aramızda bulunan Profesör İbrahim Tatarlı'nın deyişiyile Balkanlar, Bulgaristan ve Türk edebiyatı tarihinde yer almaya layık bir çalışmadır.⁸ Davudoğlu'nun gerek öğrenci olarak ve gerekse öğretmenliği yıllarında çeşitli sıkıntılara karşı direnmesi ve Nüvvab'ın kapanması esnasında totaliter rejime karşı gösterdiği mukavemet takdire şayandır. Yukarıda sözü edilen romanı, sadece sıradan bir hatıra romanı olmayıp sosyalist idarenin baskılarından inleyen pek çok insanın hissiyatını dile getiren ve okuyucusuna da dini ve ahlaki duyarlılık aşılayan değerli bir eser olmuştur. Bu yönüyle Bulgaristan Müslümanlarına katkısı büyüktür.

İlk planda fıkıh ve hadis alimi olan Ahmet Davudoğlu bütün İslâmi ilimlerde söz sahibi olabilecek derecede ilmi birikime ve yeterliliğe sahiptir. Türkçe ve Bulgarcaya olan vukûfiyetinin yanında çok iyi derecede Arapça bilmesi de onun değerini bir kat daha artırmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in mealini yapmaya çalışması da bunun ispatıdır. Çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasının arkasında, almış olduğu Nüvvab ve Ezher eğitiminin büyük katkısı vardır.

Davudoğlu yetiştirdiği zor şartların ve biraz da Şeyhülislâm Sabri Efendi'nin yakın dostu olan kayımpederi Hasan Ağa'nın etkisinde kalarak katı bir muhafazakar çizgi takip etmiştir. Dönemindeki ıslahat hareketlerine kuşkuyla yaklaşmanın yanında, nereden ve kimden gelirse gelsin benzeri hareketleri kinamakta ve mahkum etmekte gecikmemiştir.

Ona göre, 19. asrın sonlarına doğru Müslümanlar arasında İslâm düşmanları tarafından "dinde ıslahat" modası sokulmuştur. Mısır'daki bazı din alimleri de mahiyetini anlamadan buna alet olmuşlardır. Kasdettiği kişilerin başında Cemaleddin Afgani, Afgani'nin talebesi Muhammed Abduh ve yine Abduh'un talebesi olan ve o dönemde Ezher'in başında bulunan Muhammed Mustafa el Meraği gelmektedir.

Davudoğlu bu kişilerin içtihat ve dinin donuk kalmasıyla ilgili görüşlerine şiddetle karşı çıkmış ve şu cevabı vermiştir.

⁸ İbrahim Tatarlı, "Bulgaristanlı Din Bilginleri - Ahmet Hasan Davudoğlu" (henüz yayımlanmamış portre çalışması), s. 2.

Din çömlekçi çamuru değildir efendiler! Öyle olsaydı ondan istediğimiz gibi çanak, çömlek, vazo, heykel yapardınız. Fakat o ilahi bir vâzi'dir. Hele esasâta ait kısımları yalnız bizim dinimizde değil semavi dinlerin hiç birinde değişmemiştir... Elhasıl din neşvünema bulmakla değil, ancak çelik gibi donuk durmakla ilahi vasfını muhafaza etmiş ve edecektir... Kaş yapmağa çalışırken göz çıkaran bu adamlar iyi yapıyoruz zan ve iddiasıyla mübarek dine ve mübarek Müslümanlara en büyük darbe-i hakaret ve zilleti indiriyorlardı. Din-i mübini yar ve ağyara karşı oyuncak haline getirmişlerdi...⁹

Davudoğlu'nun yukarıda özetlediğimiz görüşlerinin mutlaka haklı gerekçeleri bulunacaktır. Ancak tamamıyla isabet ettiğini söylemek ve fikirlerine katılmak mümkün değildir. Fikirleri içerisinde biraz tutuculuk, biraz hamaset ve biraz da peşin hüküm bulunmaktadır. Ancak her şeye rağmen bu aşırılıkların da dini muhafaza gibi iyi niyetle yapılmış olduğu söylenebilir.

İslâm alimleri içerisinde çok çeşitli insanlar çıkmıştır. Aralarında fikir ayrılıklarının bulunması da normaldir. Çünkü düşünce hürriyeti vardır. Nitekim Nüvvab'ın içerisinde de hatta ilk öğretmenleri arasında da farklı görüşlere sahip insanlar bulunmuştur. İlk müdürlerden Yusuf Ziyaeddin Ezherî de Mısır'da eğitim görmüş ve Nüvvab'a büyük emekler harcamıştır. Ancak o da farklı bir insandır ve Ahmet Davudoğlu'ndan farklı şeyler söylemiştir. Ulema arasındaki farklılık da ihtilaf unsuru değil zenginlik ve rahmet göstergesidir. Gelenekçi veya yenilikçi olsun bu insanların büyük çoğunluğu inandıkları şekilde bir şeyler yapmaya ve Müslümanlara yararlı olmaya çalışmışlardır. Hangi tarafta olursa olsunlar iyi niyetlerinden ve dindarlıklarından şüphe etmeye hakkımız bulunmamaktadır. Ne var ki bu ayrılıklar bizleri aykırı davranışlara sürüklememeli ve birbirimizi kırıci hale getirmemelidir.

Ahmet Davudoğlu çeşitli sahalarda değerli kitaplar yazmış ve Bulgaristan Müslümanlarına çok güzel eserler bırakmıştır. Bu eserler Türkiye'de de defaatle basılmış ve yıllarca okunmuştur. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

1- *Selamet Yolları* (I-IV, İstanbul, 1965-1967): İbn Hacer el-Askalânî'nin ahkâm hadislerine dair *Bülûğu'l-Meram* adlı eserinin tercüme ve şerhi olup tam adı *Bülûğu'l-Meram Tercümesi ve Şerhi: Selamet Yolları*'dır (yazar eserin

⁹ Ahmet Davudoğlu, *Selamet Yolları*, İstanbul, 1965-1967, I, s. B-G.

önsözünde bu tercümeyle dinde reform salgınının önüne geçmeyi amaçladığını yazmıştır).

2- *Sahih-i Müslim Tercemesi ve Şerhi* (I-XI, İstanbul 1973-1980): Müslim b. Haccac'ın *el-Cami's-Sahih* adlı meşhur hadis kitabının tercüme ve şerhidir.

3- *Kur'an-ı Kerim ve İzahlı Meali* (İstanbul, 1988).

4- *Tıbyan Tefsiri* (I-IV, İstanbul, 1980-1981): Ayıntabi Mehmet Efendi'nin *Tefsir-i Tıbyan* adlı Türkçe eserin Süleyman Fahir Bey tarafından sadeleştirilen nüshasının yeniden gözden geçirilmiş halidir.

5- *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar* (I-XVIII, İstanbul, 1982-1988): İbn-i Abidin'in fıkıh eseri *Reddü'l-Muhtar*'ın tercümesidir. Eserin ilk on cildini tamamlamıştır.

6- *Mülteka Tercümesi* (I-II, İstanbul 1980-1983): Mehmet Mevkufi'nin İbrahim b. Muhammed el-Halebi'ye ait *Mülteka'l-Ebhur* adlı fıkıh eserine yaptığı ilaveli tercümenin sadeleştirilmiş hali.

7- *Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri* (İstanbul, 1974): Yenilikçi İslâmcı akımın reddidir.

8- *Ölüm Daha Güzeldi* (İstanbul, 1970): Sırasıyla Deliorman, mektep, Mısır, zindan ve anavatan hatıralarını anlatmaktadır.

Nüvvab'ın ardından uzun bir süre duraklama devresine giren Bulgaristan'daki din eğitim ve öğrenimi 1990'lı yıllardan itibaren tekrar filizlenmeye başlamış ve tatminkar olmasa da sevindirici bir seviyeye ulaşmıştır. Bulgaristan devletinin izni, Bulgaristan Başmüftülüğü'nün çalışmaları ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın yardımlarıyla şu anda Sofya'daki Yüksek İslâm Enstitüsü'yle birlikte, Rusçuk, Mestanlı ve Şumnu'daki İmam-Hatip liseleri Nüvvab'ın boşluğunu doldurmaya ve Bulgaristan Müslümanlarına hizmet vermeye çalışmaktadır. Bu okulların da en az Nüvvab kadar yararlı olacağına ve Ahmet Davudoğlu, Osman Kılıç, Osman Eskioğlu ve Yusuf Ziyaeddin Ezherî gibi alimler yetiştireceğine dair inancımız tamdır.